

CERCETĂRI RECENTE DE TEREN LA AROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ*

MANUELA NEVACI

Aromânii formează mai multe *g r u p u r i*, deosebite între ele prin particularități de grai, la care se adaugă anumite elemente specifice privind portul, muzica, unele obiceiuri, ca și modul de viață și ocupațiile. Cele mai importante grupuri sunt: **pindenii, grămostenii, fărșeroții și moscopolenii**.

În perioada 1 august – 30 septembrie 2011 m-am deplasat în Grecia, în urma unui contract postdoctoral POSTDRU cu proiectul *Identitate românească în context balcanic*.

În perioada șederii în Grecia am efectuat anchete de teren și înregistrări de texte dialectale (100 de ore) la aromâni din mediul urban și din mediul rural din localitățile: Florina, Pisuderi, Kristalopiyyi, Deniscu, Clisura, Vlahoclisura, Mețovo (Aminciu), Anilion (Cheari „Locul unde apune soarele”) Siracu, Veria, Horopani (Stenimahos), Samarina, Avdela, Perivoli, Meyali Livadi, Katerini, localități situate în Macedonia grecească, Epir (Pind) și Tesalia. Au fost înregistrați subiecți din toate generațiile de vorbitori, cu grade diferite de instruire și de cunoaștere a limbii grecești. A rezultat un corpus important de texte dialectale, din perspectivă sociolingvistică, care urmează să fie transcrise și interpretate.

Studiul interferențelor lingvistice la nivel balcanic este o temă de actualitate, dată fiind situația actuală din zona cercetată din Grecia, unde, alături de aromâni, există slavi macedoneni și albanezi.

Interesul cercetării constă în relevarea modului în care dialectul aromân se conservă în mediu aloglot. Totodată, raportarea la dacoromână conduce la rezultate importante privind romanitatea nord- și sud-dunăreană.

O preocupare lingvistică, în direcția inaugurată de George Murnu, este identificarea unor cuvinte de origine aromână în graiurile grecești din Grecia

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” ID 59758/2010 cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European (FSE) prin Programul Operațional Sectorial „Dezvoltarea Resurselor Umane” 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

Nordică, fapt care evidențiază importanța românității în acest spațiu. Exemplificăm cu termeni precum *arat* ‘plug’, *cupați* ‘stejar’, cu derivatele *cupăcină* și *cupăcar* și cu toponimele existente și astăzi *Discata* (< vb. *disic* ‘despic’ < lat. *dissecare*) și *Carpenisi* (derivat de la *carpen* < lat. *carpinus*.)

După Moscopole, Epirul și zona Pindului au rămas cea mai importantă zonă de concentrare demografică și economică aromânească din sudul Balcanilor. Fiind protejat de terenul muntos, arealul și-a păstrat caracterul aromânesc până în zilele noastre, supraviețuind unor centre mult mai dezvoltate precum Salonic (*Sărúnă*) sau Bitolia (în Macedonia). În perioada bizantină (sec. XII–XIV), zona era cunoscută sub numele de Vlahia Mare, ceea ce arată caracterul etnic preponderent românesc al regiunii.

De un pitoresc arhitectonic aparte sunt cele două mari localități aromânești, Siracu și Mețovo (arom. *Aminciu*). Ele sunt importante pentru caracterul lor conservator, aici păstrându-se cuvinte latinești, dispărute din restul aromânei.

Din bogatul material lexical ne-au atras atenția câțiva termeni de origine latină păstrați în zona *Siracu-Mețovo*, înlocuiți în alte graiuri cu termeni împrumutați din slavă, greacă, albaneză. Toți termenii sunt comuni cu cei din dacoromână.

floare

– *floare* (< lat. *flos, florem*) în Pind, față de *lilice* (cf. alb. *lule* ‘floare’ + suf. *-ice*), *luludă* (< gr. *λουλούδι*), în restul aromânei;

pară

– *peru* (< lat. *pirus*) în Pind, față de *górțu* (cf. sl. *gora* ‘pădure’ + suf. *-(i)řũ*), *dárdă* (< alb. *dardhë*), în restul aromânei;

înțeleg

– *anțilég* (lat. *intelligere*) în Pind, față de termenii împrumutați din greacă: *akicăsescu* (< gr. *απεικάζω*) și *dukésu* (< gr. *δοκιμάζω*), în restul aromânei;

vindec

– *vindic* (*ᵛ*) (< lat. *vindicare*) în Pind, față de *yitripsescu* (< gr. *ιατρεύω*), în restul aromânei;

cătușă ‘piscă’

– *cătușă* (< lat. *catta* + suf. *-ușă*): în Pind, față de *mătă* (cf. alb. *mace*), în restul aromânei.

Sunt interesante formele *ceapă* (< lat. *caepa*), *cer* (< lat. *caelum*), *îmi place* (< lat. *placere*) în care s-a păstrat africană *ĉ*, față de *ț*, în restul aromânei. Precizez faptul că *place* l-am întâlnit într-un singur punct de anchetă, în localitatea Siracu¹.

¹ Cf. DDA 992, s.v. *plac*: „Acest verb e complet asimilat și, în general, e înlocuit cu *arăsescu*” [< gr. *αρέζω*].

Tot numai aici e păstrat adverbul *amó* < lat. **eccum modo*, față de *tora* < *τώρα*, de origine grecească în celelalte graiuri ale aromânei. Locuitorii din Siracu știu că numai în graiul lor se păstrează aceste cuvinte, fapt recunoscut și de locuitorii satelor învecinate. Aceste particularități conservatoare nu pot fi atribuite unei eventuale influențe culte din partea românei literare, căci în Siracu nu au existat școli românești.

O altă categorie o constituie termenii de origine latină păstrați numai în zona menționată, dar care au în celelalte graiuri termeni corespondenți de origine latină sau cu origine necunoscută, cum ar fi :

răcit (fig.)

– *frigurat* (derivat din *frig* < lat. *frigus*) în Pind, față de *arcurát* (derivat din *arcóare* ‘frig’ < lat. **recor*, *-orem*), *arățit* (derivat din *arățe* ‘rece’ < lat. *recens*) în restul aromânei;

mă culc

– *mi culcu* (< lat. *collocare*) în Pind, față de *mi bagu* (origine necunoscută), în restul aromânei;

apune (soarele)

– *apúni* (< lat. *apponere*) în Pind, față de *ascápită* (< lat. **excipitare*), în restul aromânei.

Am profitat de deplasarea în Balcani, pentru a efectua anchete și în Albania, în localitățile Corcea, Pleasa, Moscopole, Drenova, Fier, Ducasi, Përmet. Textele analizate în studiul de față au fost înregistrate în localitățile Pleasa și Fier.

Satul **Pleasa** a fost înființat la 1780 de către fărșeroții care părăsiseră satele Custreț, Jarcani și Javalani, de teama autorităților otomane de acolo, și este situat în munții de lângă orașul albanez Korçë (*Curceauă* în dialectul aromân) din sudul Albaniei, lângă actuala graniță cu Grecia.

Fier este o localitate din Albania situată în apropierea Mării Adriatice. Numele aromânesc al localității este *Fearică* (< lat. *filix*, *filicem*). Numele provine de la planta folosită în regiunea respectivă la legarea parilor care susțineau colibele păstorilor (ferigile având în zona respectivă dimensiuni mari și fibră foarte rezistentă).

În ceea ce privește unele aspecte etnografice din zonele cercetate, menționăm jocul *aruyucării*, echivalentul călușarilor. În localitatea aromânească Vlahoclisura, pe care am vizitat-o, acest joc se practică, în noaptea de Anul Nou, de către tineri îmbrăcați în port de soldați cu mască pe față. Semnificația este aceeași ca în cazul călușarilor din spațiul dacoromân, aceea de ritual de trecere. În multe dintre localitățile vizitate se practică obiceiul Sânzienelor, numit în aromână *Taiani* (cu sensul de ‘Sfântul Ion’). Candrea afirmă că în dacoromână termenul *Sânziene* provine din *Sanctus/a dies Johannis*. Semnificația magică este aceeași ca în spațiul dacoromânesc. Interesant este, așa cum a arătat acad. Grigore Brâncuș², concordanța

² Brâncuș 1999:54. Vezi și Vătășescu 2009: 193–202.

cu alb. *Shëngjiin*, termen preluat din lat. *Sanctus Johannes*. Cele două fapte etnografice, Sânzienele și Călușarii, evidențiază o moștenire latină comună la românii noștri nord- și sud-dunăreni, care, în cazul Sânzienelor se regăsește la albanezi.

TEXTE DIALECTALE

grai fărșerot: F

[límba nõstpã di cãnd^U apám^U çilimán^U]

[T1F]

cã cu-atíjã límbi [k] atã límbã u-avđám^U tu [...] nõi çilimánii³ țe-avém^U cpãscútã⁴ cu pap^{U5} ș-cu dádã⁶ u-avém^U grítã límba⁷ / límba nõstpã⁸ di cãnd^U apám^{U9} çilimán^U / di cãnd^U adukím^{U10} țì zbupám^{U11} // ș-míni¹² u-am^U zbupãtã cã míni avjám^{U13} pápu¹⁴ acásã / avjám^U și pãpíntyi / ma avjám^U ș-pápu / ș-cu pápu

³ *çilimánii*, pl. *çilimán^U* ‘copil’ < alb. *çilimi*. Reducerea diftongului *ça* la *a*, după [m], e întâlnită numai la grupul fărșeroților din Albania; [ça] nu se monoftonghează în graiul fărșeroților șópañ (din localitățile Gramaticova, Fetița, Horopáni –azi Stenímahos–, Paticína, Sélia di Suprã).

⁴ *avém^U cpãscútã*, m.m.c.pf. vb. *crest^U* ‘cresc’ este un timp perifrastic, format din auxiliarul *am^U* la indicativ imperfect și participiul verbului. Capidan 1932: 464 afirmă că originea mai-mult-ca-perfectului trebuie căutată în limbile balcanice (greaca, albaneza și bulgara); vezi și Saramandu 1969, Banfi 1985: 78, Nevaci 2006: 109 arată că este o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic (cf. it. *avevo cantato*, fr. *avais chanté*, cat. *havia cantat*, sp. *habia cantado*, pg. *tinha cantado*) și în dacoromâna veche. În latina târzie avem construcții perifrastice echivalente cu mai-mult-ca-perfectul (ex. *quod comparatum habebat*). Din punct de vedere fonetic, notăm faptul că vibranta [r] se realizează ca [p] (r uvular) – specific vorbirii femeilor din grupul fărșeroților din Albania – ceea ce determină trecerea lui *i* la *ã* în silabă tonică.

⁵ *pap^U* ‘bunic’ < lat. *pappus*; cf. gr. *πάππος*.

⁶ *dádã* ‘bunică’, cf. srb. *dada*, alb. *dadë*, tc. *dady*. DDA îl înregistrează cu sensul de ‘mamă’, păstrat în vorbirea fărșeroților șópañ. Pentru sensul ‘bunică din partea tatălui’ se folosește termenul *múmã*, pentru sensul ‘bunică din partea mamei’, termenul *dádã*.

⁷ *límba* [în text] ‘graiul natal’. În *u-avém^U grítã límba* ‘[vorbisem] limba’: un tipar sintactic existent și în limba română veche (ex. *O am aflat...* în ILR 1961: 263): complementul direct reluat exprimat prin pronume personal forma neaccentuată antepus verbului urmat de complementul direct [inanimat].

⁸ *nõstpã* ‘noastră’, [oã] se realizează ca [o] în graiul fărșeroților din Albania; [oã] nu se monoftogheză în graiul fărșeroților șópañ.

⁹ *apám^U* față de *irám^U* la fărșeroții șópañ, cu arii dialectale în interiorul graiului fărșerot.

¹⁰ *adukím^U*, prez. I. pl. a vb. *adukést^U* ‘înțeleg’ < alb. *dukem*, cf. gr. *δοκειο ύμαι*.

¹¹ *zbupám^U*, impf., I pl. a vb. *zburãst^U* ‘vorbesc’ < *zbor^U*; cf. dr. *sobor*.

¹² *míni* ‘eu’ < lat. **mene*. În graiul fărșeroților forma de nominativ este identică cu cea de acuzativ.

¹³ *avjám^U*, ind. impf., I pl. a vb. *am^U* ‘am’. În ceea ce privește diftongul *ça*, am notat rostirea lui ca *ja*, fenomen nesemnlat până în prezent la fărșeroții plisoți, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă.

¹⁴ *míni avjám^U pápu acásã* ‘eu îl aveam pe bunicul acasă’ cu obiectul direct exprimat prin substantiv articular neprecedat de prepoziția *pe* și nereluat prin formă pronominală atonă, construcție frecventă în textele de limbă română din secolul al XVI-lea (ex. *çere se omorëscã elu*, Rosetti 1986: 522).

dețurimiști¹⁵ u zbupám vláhica¹⁶ / ose¹⁷ rămânește ți cum^U dățém^{U18} noi rămáni¹⁹ / șă ș-nafópa când^U zbupám^U nafópa noi avjám^U únă thécsi [nuc e di si iθónă]²⁰ avjám^U únă thécsi áltă cu límba / cu límba ți zbupám^U / apvanicá²¹/ șâ n-adukám^U /șâ míni di fuměy²² a nóstpă / míni mĭ-adukést^U ma múttă²³ di thécsi / thécsi áli .. áli²⁴ [k] al^U zbópop^{U25} / șâ ũ-avém^U zbupátă múltă límba²⁶ / ș-míni nu ũ-am^U agârșétă ș-nu póti s-ũ-agârșést^{U27} túttă bána²⁸ / ș-ficópu²⁹ a néu când^U apă ma nícu^U

¹⁵ *dețurimiști* ‘obligatoriu’, adv. < alb. *detyrimisht*.

¹⁶ *vláhica* ‘aromână’. Numele *vlah* este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă (cf. Capidan 1942: 146). Termenul *vlah* denumind o populație românească (probabil aromânească) apare în secolul al XI-lea la istoriograful Kedrenos și se referă la un eveniment petrecut în anul 976. E atestat apoi în *Strategiconul* lui Kekaumenos (secolul al XII-lea) și menționează prezența unei populații românești în Balcani încă din secolul al X-lea cf. Caragiu-Marioteanu 1975: 217. *Vlah* / *valah* constituie așa cum afirmă Vasile Arvinte (1979: 346) „o probă de necontestat cu privire la modul în care s-a reflectat în conștiința altor comunități lingvistice europene, într-o epocă mai veche, ideea romanității românilor, a apartenenței lor și a limbii lor la familia limbilor și popoarelor romanice”. De asemenea, termenul ilustrează continuitatea de receptare prin scris, a unei tradiții legate de romanitatea valahilor din sudul Dunării.

¹⁷ *ose* ‘sau’ < alb. *ose*.

¹⁸ *dățém* ‘zicem’. În inventarul consonantic al aromânei (cu excepția grupului din Gopeș și Muloviște) apare fonemul [d] (care există încă în Banat și Moldova).

¹⁹ Dintre toate grupurile de aromâni, fărșeroții sunt singurii care își păstrează numele etnic „cu o pronunțare mai apropiată de numele comun al tuturor românilor” – afirma Theodor Capidan (1942: 146). – spunându-și ‘rămân’ (sg. *rămân^U*), fără proteza lui *a*, dar cu un *r* inițial pronunțat ceva mai apăsat”.

²⁰ *únă thécsi [nuc e di si iθónă]* ‘un accent [nu știu cum i se spune]’ < alb. *theks* ‘accent’.

²¹ *apvanicá* ‘albaneză’ < gr. *αββανικά*.

²² *fuměy*, pl., *fuměyă* ‘copilul, copiii dintr-o familie’ < lat. *familia*. Pentru sens, comp. alb. *fëmijë* ‘copil’, din latină, cu deosebirea că, în timp ce în aromână prin *fuměy* înțelegem ‘totalitatea copiilor dintr-o familie’, în albaneză sensul include și părinții ‘membrii familiei’.

²³ *ma múttă* ‘mai bine’. În albaneză, forma *mirë* poate fi atât adverb, cu sensul de ‘bine’, dar și adjectiv cu formele *i mirë*, *e mirë*, cu sensul ‘bun, bună’; *ma múttă* e calc după albaneză, vorbitoarea folosind în loc de *gini*, *múttă* cu *t* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei), neînregistrat la fărșeroții șópañ.

²⁴ *ali [k] al^U*: Capidan (1932: 393) *ali* < lat. *illae* care s-a contopit cu prepoziția *ad* (< lat). În dialectul aromân articolul hotărât proclitic apare la nume de persoană (inclusiv nume de animale, plante și obiecte personificate). Se folosește numai la genitiv-dativ singular și are forme diferite de masculin și feminin.: *al^U*, *áli*.

²⁵ *zbópop^U*, genitiv pl. *zbop^U* ‘cuvânt’ < vsl. *sŭborŭ*.

²⁶ *șâ ũ-avém^U zbupátă múltă límba*, calc după alb. *dhe kemi folur shumë gjuhën*.

²⁷ *agârșést^U* ‘uit’ < sl. *grěšiti*. O particularitate a aromânilor *plisoș* din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg și 3 pl. *-est^U* la verbele de conj. a IV-a slabă în *-esc^U* *agârșést^U* față de *agârșesc^U* ‘uit’ la ceilalți fărșeroți, creată prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *agârșești*.

²⁸ *bana*, s. art. ‘viața’. DDA pune sub semnul întrebării originea directă din albanezul *banë*, care în albaneză (învechit) semnifică ‘locuință, colibă ciobănească’. În albaneză există verbul *banoj* cu sensul ‘a locui, a viețui’ de la care, probabil, pe teren aromânesc, s-a realizat un derivat regresiv *bană* cu sensul ‘viață’. (Vezi și Brâncuș 1999).

²⁹ *fiçópu* ‘băiatul’ < lat. **fetiolus*. Sistemul de articulare din graiul fărșerot, pornind de la un prototip comun cu dacoromâna: *fiçóru* la evoluat la *fiçór^U*, *fiçór^U* > *fiçór^U* > *fiçór^U* și apoi la *fiçóru*, în timp ce în dacoromână s-a ajuns la *feçóru* prin evoluția: *feçóru* > *feçóru* > *feçóru*. La

aviá dáďă ř-pap^U ř-cu părintȳi³⁰ a ńei³¹ zbupá mult^U ġini³² / ma³³ dicápa³⁴ eyi mupířă fićópu nu u zbupá / ũ-aviá ca ... ca cu sicléti³⁵ s-u zbupá / vétăm³⁶ zburá nafoářă cu sóřăl³⁷ / d-apóřa u nviřă *italiřti* / nviřă *angliřti* / nviřă *frăngiřti* / ř-nu că nu ũ-adukęřti / ũ-adukęřti mult^U búnă / ř-ári³⁸ zbóřă ři li đăři mult^U búni / ma când^U apă ńic^U zbupá mult^U ... mult^U búnă / u zbupá ca míni / tópa nu u zbupářte / ř-noi tópa³⁹ când^U aviám^U părintăyi / apám^U ca detürit⁴⁰ ta s-u zbupám^U mult búnă límba / tópa ũ-avém^U ařăřătă ńihámă⁴¹ / cu túťă ařă⁴² límba ři-i nviřătă di cu ńic^U nu s-agărșęřti puté⁴³ // tópa řă spun^U ti⁴⁴ lucp^U⁴⁵ // míni est^U⁴⁶ măřtătă / am^U un fićóř^U / tópa s-făři di řinři⁴⁷ ań / băřbátu ęřti *mecanic^U* / ári lucpătă la únă fabrică ři făřiă păřpóř⁴⁸ / dicápa s-fęřiřă d-apóřa *privatizimi* / noi avém^U luřătă dáu-tře *makíni*⁴⁹ / ř-avém^U zdăřăřtă⁵⁰ un lucp^U đę-anóřt^U⁵¹ / lucpám^U dól'i: băřbátu ř-míni // el^U

cele două stadii identice (din fărșerotă și dacoromâna vorbită) s-a ajuns pe căi diferite (Caragiui-Marioțeanu 1968: 163–169).

³⁰ *părintȳi*, s. pl. ‘părinții’. Trecerea lui [r] la [y], schimbare recentă semnalată parțial în graiul grămostean, am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul fărșeroșilor plisoși din Albania: *fumęya* ‘copiii, frații’, *părintȳi* ‘părinții’ *eyi* ‘ei’ pentru *fuméla* ‘copiii, frații’, *părintșli* ‘părinții’, *el* ‘ei’ la ceilalți aromâni.

³¹ *a ńei* ‘ai mei’, formă specifică la fărșeroșii din Albania cu palatalizarea labialelor, diferită de forma *a mel*, proprie fărșeroșilor șopań.

³² *zbupá mult^U ġini* ‘vorbea foarte bine’, formă de superlativ absolut formată cu adverbul *mult^U* (+ adverb) ca în limbile romanice it. și sp. și ca în toate limbile balcanice (bg. *mного*; alb. *shumë*, gr. *πολύ*)

³³ *ma* ‘dar’, conjuncție < it. *ma*; cf gr *μά*, alb. *ma*.

³⁴ *dicápa*, adv. ‘după ce’ < *di* + *cara* (< *că era*).

³⁵ *sicléti* ‘greutate, efort’ < tc. *syqlet*, alb. *siklet*.

³⁶ *vétăm* ‘doar că’ < alb. *vetëm*.

³⁷ *sóřăl*, s. pl. de la *soř^U* ‘prieten’ < lat. *socius*.

³⁸ *ari*, vb., III sg, impers. ‘există’.

³⁹ *tópa* ‘acum’ < gr. *τόρα*.

⁴⁰ *detürit* ‘datorie’ < alb. *detyrë*.

⁴¹ *ńihámă* ‘puțin’ < lat. *infima*.

⁴² *cu túťă ařă*, loc. conj. ‘cu toate astea’.

⁴³ *puté*, adv. ‘niciodată’ < gr. *Ποτέ*.

⁴⁴ *ti*, prep. ‘pentru; despre’ < lat. *intra*.

⁴⁵ *lucp^U* ‘lucru, serviciu’ cu [U]după grupul ‘,muta cum liquida’.

⁴⁶ *est^U* ‘sunt’. Formă de ind prez., I sg. specifică graiului fărșeroșilor din Albania, față de *escu* în graiul grămostean sau *hiu* în graiul fărșeroșilor șopań.

⁴⁷ *řinři* ‘douăzeci’ < lat. *viginti*. Spre deosebire de dacoromână, aromâna – și implicit graiul fărșerot – a conservat lat. *viginti* sub forma *řinři* ‘douăzeci’.

⁴⁸ *păřpóř*, s. pl. de la *păřpóře* ‘ciorap’ < gr. *περιπόδιον*.

⁴⁹ Notăm prezența unor împrumuturi ca *mecanic^U*, *fabrică makíni* *mecaníkili*, *iconomiij* < alb. *mekanik*, *makinë*, *mekaniku*, *ekonomi*.

⁵⁰ *zdăřăřtă* ‘desfăcută’ (participiu de la *zdifast^U*) cu metateză de la *disfăc^U* în restul aromânei.

⁵¹ *anóřt^U*, pron. pos. ‘al nostru’, formă specifică graiului fărșerot.

lucpáđă ș-dip⁵² la ațeli *mecaníkili* că míni nu li ști ahǎnt⁵³ ma řu-ağút⁵⁴ ș-míni / avém⁵⁵ zdăfápt⁵⁶ aíst⁵⁷ lucp⁵⁸ / avém⁵⁹ vǎpǎ⁶⁰ đáři an ři lucpám⁶¹ / ș-him⁶² gíni / avém⁶³ sculátă nihám⁶⁴ di iconomií / ș-ři să-ř đăc⁶⁵ altřivá //

[Vasilca₁ al⁶⁶ Pit⁶⁷, Pleasa, 48 de ani]

úrřa ș-cu urřóřnyĭ-aței nířyǎ

[T2 F]

ařǎ⁵⁷ unóřǎ⁵⁸ únǎ řĭátǎ⁵⁹ nícă // nu ařǎ řĭátǎ búňǎ // ș-máma [k] ș-nu-avđǎ⁶⁰ máma ș-táti // íya plǎňđǎ⁶¹ tótǎna⁶² / nu stǎțeǎ bun⁶³ acásǎ... // ș-așe / únǎ đúuǎ...áta⁶⁴ ș-táti alǎsǎřǎ úřa zdifáptǎ⁶⁵ // řĭáta fuđi [...] // ei-y⁶⁶ đǎsĭřǎ⁶⁷

“nu eș⁶⁸ nafóřǎ / stǎ nuntp⁶⁹ acásǎ...” // řĭáta nu-ĭ avđǎ / ca tótǎna / ș-fuđi di n-cásǎ // imňǎ⁷⁰ / imňǎ / imňǎ / ș...cǎňđǎ ...vĭni nqápt'a⁷¹ // ařǎ tu pǎđúri // nu-ařǎ

⁵² *dip*^U, adv ‘chiar la’ < tc. *dib*.

⁵³ *ahǎm*^U, adv. ‘atât’ < lat. *eccu-tantus*, cu *ǎ* (*ǎ* nazal) specific fǎrșerořilor *plisoř*.

⁵⁴ *aíst*^U, pron. dem. de apropiere, masc. sg., ‘acesta’, formǎ specificǎ la fǎrșeroři, față de *aestu*, sau *ațestu*, în alte graiuri.

⁵⁵ *vǎpǎ*, adj. nehot. ‘vreo’ < lat. *vere unus*.

⁵⁶ *řim*^U, ind. prez, I, pl. de la *řiu* ‘sunt’ < lat. *řio, řieri + sum* (DDA).

⁵⁷ *ařǎ*, imperfect, pers. a 3-a sg. față de *irǎ* la ceilalți fǎrșeroři, evoluție recentǎ la fǎrșerořii *plisoř* din Albania.

⁵⁸ *unóřǎ* ‘odatǎ’, cu *řa* > *ř*.

⁵⁹ *řĭátǎ* ‘fatǎ’, cu *řa* > *ř*; *řa* > *ř*, *řa* în graiul fǎrșerořilor *plisoři*.

⁶⁰ *avđǎ* ‘auzea’, III sg., cu *ay* > *av*. Sensul din text este ‘ascult (de cineva)’; calc după albanezǎ *dě gjoj* are al treilea sens ‘a asculta de părinți’.

⁶¹ *plǎňđǎ*, ‘plângea’, III sg. cu *g* > *đ*. Acestui [đ] îi corespunde [g] în dacoromǎnǎ. În *plǎňđǎ*, *řa* > *a*, după [đ], cu trecerea de la conjugarea a II-a la conjugarea I.

⁶² *tótǎna* ‘totdeauna’ < *tot + una*, cf. dr. *totúnǎ*.

⁶³ *bun* ‘bine’.

⁶⁴ *áta* ‘mama’; cf. alb. *atē* ‘tatǎ’, pl. ‘părinți’. Termenul este folosit ca modalitate de adresare pentru mamǎ, după venirea aromânilor fǎrșeroři în România (1925), neexistând în graiul acestora, fiind, prin urmare, un împrumut recent la fǎrșerořii din Albania.

⁶⁵ *zdifáptǎ* ‘desfăcutǎ’, participiul vb. *zdifast*^U de la *disfác*^U cu metatezǎ.

⁶⁶ *-y*, formǎ neaccentuatǎ de pronume personal, pers. a III-a, sg. *ĭl* cu *l* > *y*.

⁶⁷ O trǎsǎturǎ a graiului fǎrșerořilor din Albania este vibranta [ř] realizatǎ atât ca [r] (apical), cât și ca [ř̥] [r velar] sau [p] (r uvular).

⁶⁸ *eș* ‘ieși’, imperativ, II, sg., fǎrǎ preiotare, fapt specific dialectului aromân.

⁶⁹ În fonetismul *nuntp*^U vibranta [ř] se realizeazǎ atât ca [p] (r uvular) (vezi nota 11).

⁷⁰ *imňǎ*, perf. simplu, III sg. ‘merse’ < lat. *in-mĭno* < lat. *ambulare* (DDA).

⁷¹ Deși în graiul fǎrșerořilor *plisoř* vorbit astăzi în Albania, diftongul *řa* se realizeazǎ ca *ř*: *unóřǎ* ‘odatǎ’, surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *řa*: *nqápt'a*, în variație liberǎ cu *ř*. Rostirile cu *řa* nu au fost semnalate pânǎ în prezent la fǎrșerořii din Albania; este posibil sǎ fie vorba de un

niki⁷² uŋ_om / nu-ařá ni ki ... [k] nu vîdeáí⁷³ řává tu pãdúři // tãřcúřá ányã // mã-sa ř-tátã-su u cãftã /ma nu...aflã-y řávã⁷⁴ // únã dũuã.../ [ε] u-aveám agãřsátã⁷⁵ niřãmã⁷⁶ // bãřbãtu-aflã fĩátã tu pãdúři.../ cu úřsa⁷⁷ ř-cu uřsónyí⁷⁸-ařéi nířyã⁷⁹ // u řo⁸⁰ / u dúsi tu hóri⁸¹ // vîniřã toř⁸² / u videã // íã ...[ε] nu-ařá ca uŋ_om / mã⁸³ ařã ca únã úřsã tóra⁸⁴ // vîniřã ř-přîntãy a ey // u vãdúřã / ř-mã nãpói⁸⁵ u cãñãscúřã⁸⁶ cã řřã řeãtã a lor^u // u lóriã / u nvãscúřã / u lãřã⁸⁷ ř-u řeřîriã ca om^u // [...] j de-astúmřãna⁸⁸ nu plãñdeãm^u //

[Muřa Esmeralda, 26 ani]
[Fier (= arom. Feãricã), Albania]

arhaism sau de o evoluție recentã, o revenire la rostirea cu *řa*, sub influența fãřșerořilor řopani, care l-au pãstrat pe *řa*.

⁷² Adjectiv pronominal negativ *nik* ‘nici’, în loc de *niři*, forma așteptatã, probabil sub influența foneticii limbii albaneze, în care întãlnim forma de pronume demonstrativ de apropiere, *ky*.

⁷³ Labilizarea lui [i] neaccentuat (provenit din [e] neaccentuat), ca în dacoromãná, reprezintã o particularitate a fãřșerořilor din Albania: *vîdãí* ‘vedei’, pentru *vidãí* la fãřșeroři *řopani* și la ceilalți aromãni.

⁷⁴ *řãvã* ‘nimic’ pentru *řiva*.

⁷⁵ Pentru *avãám agãřsátã* ‘uitasem’, semnalãm trecerea verbului de la conjugarea a III-a la conjugarea I.

⁷⁶ În fonetismul *niřãmã* ‘puțin’ < lat. *infima*, observãm un stadiu al palatalizãrii finale: *f* > *ř* și apoi *ř* > *ř*.

⁷⁷ *uřsa*, s. f. ‘ursoaicã’.

⁷⁸ *uřsónyí* ‘pui de urs’ pentru *ursópi* la ceilalți fãřșeroři.

⁷⁹ *nířyã* ‘cei mici’ pentru *nířãř*, observãm trecerea lui [ř] la [y].

⁸⁰ În fonetismul *řo* semnalãm un *ř* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datoritã influenței albanezei). Acest *ř* (*l* velar) nu apare în graiul fãřșerořilor řopani.

⁸¹ *hóri*, pl. ‘sate’ < gr. *řóřa* cu *řa* > *ř*.

⁸² Forma de pronume nehotãrãt *toř* ‘toři’ este ca în dacoromãná și nu ca în restul aromãnei cu închiderea lui *o* la *u*. Aceastã formã este specificã fãřșerořilor din Albania.

⁸³ *mã* ‘dar; conjuncție’ < it. *ma*; cf gr *μά*, alb. *ma*.

⁸⁴ *tóra* ‘acum’ < gr. *τόρα*.

⁸⁵ *mã nãpói* ‘apoi, dup aceea’ < lat. *id-ad-post*. Sensul din text [apoi, dup aceea] apare doar la fãřșeroři, la ceilalți aromãni *nãpói* semnificã ‘înapoi’. De asemenea, un alt sens este acela de ‘din nou’, întãlnit doar la fãřșeroři. Ceilalți aromãni folosesc *iara*; la fãřșeroři, acesta se confundã cu termenul care desemneazã noțiunea de ‘iarnã’ prin reducerea lui *rn* la *r*. Aceastã omonimie ‘insuportabilã’ a determinat eliminarea adverbului *řãra* și înlocuirea lui cu *nãpói*.

⁸⁶ *cãñãscúřã* ‘cunoscúřã’, perf. simplu al vb. *cunósc* *ř*, pentru *cunuscúřã*, în restul dialectului și în dacoromãná. Trecerea lui [u] neaccentuat la [ã] se produce în cuvinte moștenite și în împrumuturi, prin asimilare sau disimilare dupã alveolarã (*s*), velare (*c*, *g*, *ř*), lichide (*r*, *l*) (în silabã pro tonicã și posttonicã).

⁸⁷ *lãřã*, perf. simplu al vb. *lař* ‘spãl’ < lat. *lavare*. Termenul existã și în dacoromãná, în graiurile de nord-vest, cu precãdere la prezent și participiu (*lãř*).

⁸⁸ *astúmřãna* ‘atunci’ pentru *astúmřina* cu *i* > *ã* în silabã posttonicã.

grai pindean: P

[noi aqá Amínĉu]⁸⁹

[T1P]

noi aqá⁹⁰ Amínĉu⁹¹ aveám⁹² dǒau táxi⁹² di oámiń/ aveámu⁹³ víniĉli ĩi bágá dímtǎ⁹⁴ di dímtu di adímtu [adímtu cĹimáĹ⁹⁵ voi / noi cĹimámu dímtǎ] ĩi erǎ fáptǎ tu luláke⁹⁶ ř-Ĺa únǎ culǒáre ařǎ vínitǎ, muřǎtǎ⁹⁷, arhundikáscǎ ř-ařǎ u bágá⁹⁸ zanaćǎĹli⁹⁹ / u bágá émburli¹⁰⁰ / u bágá oámińli di nviĉtǎtǎřǎ / dáscaĹi ařǎ¹⁰¹ / ři¹⁰² aveámu ři álǒiĹi / álǒiĹi erǎ picurǎrli / gréĹli vínirǎ nǎ oářǎ¹⁰³ ř-dásirǎ cǎ aminćánli bágǎřǎ lái¹⁰⁴ dímtǎ cǎndu si [k] ĩ-aputrusírǎ¹⁰⁵ túřĹiĹ / aéstǎ řǎřti unǎ mǎri minćúnǎ /

⁸⁹ Textul relateazǎ venirea unui grup de fǎřeroĹi ĩn orařul *Aminciu*, ři, probabil, de aceea, se regǎsesc particularitǎĹi ale graiului fǎřerot ĩn vorbirea pindenilor din aceastǎ localitate (vezi *infra*).

⁹⁰ *aqá*, adv. ‘aici’ < lat. *ad-hac*.

⁹¹ *Amínĉu* (aromǎnǎ: *Aminciu*, grec: *Μέτσοβο*).

⁹² *táxi*, s. pl. de la *táxe* ‘clasǎ’ < gr. *τάξις*.

⁹³ *aveámu*. ĩn graiul pindean vorbit ĩn Aminciu, u plenison este ocurent si dupǎ o consoanǎ (inclusiv *m*), spre deosebire de restul dialectului aromǎn unde ĩnregistrǎm [ʰ] *u* ca vocalǎ scurtǎ finalǎ.

⁹⁴ *dímtǎ*, s. ‘dimie, postav de lǎnǎ’ < gr. *δίμτρον*; *adímtǎ* cu protezǎ ĩn celelalte graiuri.

⁹⁵ *cĹimáĹ*, ind. prez, 2, pl. de la *cĹem* ‘chem, numesc’ < lat. *clamare*. Observǎm lipsa protezei lui *a*.

⁹⁶ *luláke* ‘liliachiu’ < gr. *λουλάκι*.

⁹⁷ *muřǎtǎ*, adj. ‘frumoasǎ’ < lat * (in) *formusiatu*., formǎ care ĩn dacoromǎnǎ a dat *ĩnfrumuřa* (CDDE 2003; DER).

⁹⁸ *ř-ařǎ u bágá zanaćǎĹli* ‘ři pe aceea o purtau meřteřugarii’. Verbul *bag* (cf. ři *βάζω*, alb. *vě*, bg. *klavamǔ*, tc. *qonmaq*, dr. *bǎga*), indicativ imperfect, III pl. (*bágám*) cu omonimia III-a singular = a III-a pl. Astfel, imperfectul ĩn aromǎnǎ prezintǎ douǎ serii de omonimii: I sg. = I pl. : *bágám*; a III-a sg. = a III-a pl.: *bágá* (forma este etimologicǎ ĩn dialectul aromǎn).

⁹⁹ *zanaćǎĹli*, s. pl. art. de la *zanaćǎĹ* < *zǎnǎti* < tc. *sanat* cu desinenĹa de plural: [-(ǎ)ćǎĹ] la substantivele *masculine*. DesinenĹa de plural ĩn discuĹie vine din greacǎ [-ǎδες], iar substantivele cǎrora li se adaugǎ la plural sunt ĩmprumuturi relativ recente din greacǎ ři turcǎ: [ǎ]: [-ǎĹ]: *amirǎć*; *amirǎć*, *cǎřǎbǎć*; *cǎřǎbǎć*, *pǎřǎć*; *pǎřǎć*, *udǎć*; *udǎć*.

¹⁰⁰ *émburli*, s. m. pl. art. de la *émbur* ‘negustor’ < gr. *έμπορος*. Adaptarea ĩmprumutului din greacǎ s-a realizat prin articularea cu art. hot. enclitic *Ĺ*, ca ĩn graiul grǎmostean; ĩn graiul fǎřerot, grupul *rl* s-a redus la *r*, probabil ĩnaintea fazei de palatalizare a lui *l*, deoarece ĩn graiul *fǎřerot* forma articulatǎ definit la masculin este *émburi* (grupul *rĹ* nu se putea reduce la *r*).

¹⁰¹ Forma *ařǎĹ* pǎstreazǎ pe *Ĺ* etimologic care ĩn dacoromǎnǎ a evoluat la *i*.

¹⁰² *ři*, conj. coord. cu ř dur.

¹⁰³ *nǎ oářǎ* ‘odatǎ’ < lat. *una hora*.

¹⁰⁴ *lá*, adj. fem. ‘neagrǎ’, *lái*, masc < lat. **lajus*. Termenul se gǎseřte dialectal ři ĩn dacoromǎnǎ.

¹⁰⁵ *aputrusírǎ*, ind. perf. s., 3 pl. de la *aputruséscu* ‘a nǎvǎli’ < gr. *πετρονω*. Forma cea mai rǎřpǎnditǎ este *apitruséscu*. ĩn graiul pindean, la fel ca ĩn graiul fǎřerot, ĩnregistrǎm labializarea lui [Ĺ] neaccentuat.

ună mări mincună [...] că aveá loátă amincânli priviléngi di la túrți /câ i-alásárâ din gúgu¹⁰⁶ di trácúrá¹⁰⁷ ș-nu i-alásárâ ma i-agútárâ s-treacă prin gúgu că ma naínte acâțárâ¹⁰⁸ Sârúna¹⁰⁹ ș-Iánina din Constantinópoli / ș-atúmțea amincânli, mincáni l-agútárâ și loárâ priviléngi / cum dâțetâ câ bâgără lái /aéste sântu¹¹⁰ / tr-aéstâ și đásít¹¹¹ ti Moscópole / ațeáli sântu mincúni /și erá greu când¹¹² unâ feátă vínitâ sâ mârta la algí s-duțeá la picurári // próta feátă de-aqa de-Amínču și s-dúsi la picurári erá Táma al¹¹³ Aprázi / eu ámu *contrátu* a lej / ș-atúmțea ișâ¹¹⁴ un cânticu și vínitli táha¹¹⁵ s-alávda¹¹⁶ câ únâ feátă álbă lá vîni-n cásâ ș-țea¹¹⁷: „gízârină¹¹⁸ – câ erá gízârâ / erá di la oi / erá di la caș¹¹⁹ – gízârină grásâ și nâ vîni-n cásâ” / cântá ánda¹²⁰ yineá¹²¹ nveásta¹²² / c-așe nu íl¹²³ arúcă văr¹²⁴ zbor láju / câ vínitli / câ ațel¹²⁵ adrá¹²⁶ atúmțea hâlvá aqa Amínču / erá zanačâđ / adrá hâlvá / ațeá vindeá aqa / vindeá ș-tu hoárâ / vindeá șâ ... /ș-erá vînít / șâ cum / móre/ voĭ halvagâđli vâ ncuserátu cu picurârli / móre/șâ násă¹²⁷ de-apóea cântá „gízârină grásâ și nâ vîni-n cásâ” //

[Górŷi al¹²⁸ Platári 76 ani; Mețovo, Grecia]

¹⁰⁶ *gúgu* < lat. *jugum* cu [g] păstrat în aromână (ca în unele graiuri dacoromâne din Moldova), în cuvinte de origine latină care cuprindeau lat. *iot* + [o], [u]: *goc, goi, gone, gúdic, gúgu*.

¹⁰⁷ *trácúrá*, perf. s. al vb. *trec* ‘trec’ cui *i* la *í* în silabă neaccentuată ca în graiul fărșerot.

¹⁰⁸ *acâțárâ*, perf. s. al vb. *acăț* ‘ocup, iau în stăpânire’ < lat. **accipere*.

¹⁰⁹ *Sârúna* este numele aromânesc al orașului Salonic. Trecerea lui *l* intervocalic la *r* este un argument pentru vechimea aromânilor în regiune.

¹¹⁰ *sântu*, ind. prez. 3. pl de la *hîu* ‘sunt’. Forma este identică cu cea a fărșeroților, în restul graiurilor este *suntu*, cu *u* păstrat probabil din latină.

¹¹¹ *ișâ*, ind. imperf, 3 sg. de la *ies* ‘ies’ cu lui *i* la *í*.

¹¹² *táha*, adv. ‘cică’ < gr. *τῆχα*.

¹¹³ *alávda*, imperf, III p. al vb. *alávdu* ‘laud’ < lat. *laudo, -are*. Ca inovație, semnalăm consonantizarea lui *u* înainte de labiale în cuvintele moștenite din latină. Fenomenul e prezent și în limba albaneză.

¹¹⁴ *țea* (*dâțeá*), ind. imperf, 3 sg. de la ‘*đac*’ cu haplogogie, proprie graiului pindean.

¹¹⁵ *gízârină* ‘femeie cere prepară *gíza* (un tip de brânză asemănător urdei)’ < *gíză* < alb. *gizë* (cf. Brâncuș 2003).

¹¹⁶ *ánda*, adv. ‘ca și cum’ < gr. *ἄνδα*.

¹¹⁷ *yineá*, imperf, III sg. al vb. *yîn* ‘vin’ cu palatalizarea lui *n* < lat. *venire*.

¹¹⁸ *nveásta*, s. art. ‘nora cea tânără’ < sl. *něvesta*.

¹¹⁹ *adrá*, ind. imperf, 3 pl. de la *adár* (< DDA propune ca etimologie *ad arare*). Observăm sincopa la verbul *adrá* pentru *adârâ* (sincoparea este specifică vorbirii pindenilor și grămostenilor; apare foarte rar la fărșeroți).

¹²⁰ *násă*, pron pers., 3 fem. ‘ea’, formă specifică graiului fărșeroților din Albania.

[múta ș-bímsa]
[T2 P]

múta erá ca un udá¹²¹ nícu ș-bímsa¹²² éra ca un udá máre¹²³ ți bâgám acló¹²⁴
sínduk¹²⁵ mărí cu străní¹²⁶ núntru cu lúccări de-acșí¹²⁷ cu flurí¹²⁸ cu-árme cu pále¹²⁹ /
túte le bâgám acló/ șâ când vrămu¹³⁰ s-intrámu năuntru spărdeámu / véclil¹³¹
pitrâțéá¹³² mulérli¹³³ la panăýire¹³⁴ đuuá țea¹³⁵ țea¹³⁶ s-nu veádă/ „aide voí tóra va¹³⁷ -s

¹²¹ *udá* s. m. ‘odaie’ < tc. *oda*. În dialectul aromân *udá* este un împrumut direct, în timp ce în dacoromână *odáje* este împrumutat prin filieră sârbă sau bulgară (bg., sb. *odaja*). În dacoromână *odáje* păstrează genul tc. *oda*, în timp ce în aromână trece la masculin, alături de alte împrumuturi din turcă cu accentul pe ultima silabă (ex. *un café*, *un băclăvă*, *un pâă*).

¹²² *bímsa*, s.f. art. ‘pivnița’ < vsl. *pivnica*. DDA atestă forma *bimța*.

¹²³ *máre*, adj. ‘mare’: *e* în poziție finală neaccentuată nu se închide la *i* (la fel ca în graiul fărșeroților din Albania); vezi și *túte* ‘toate’, *árme* ‘arme’, *pále* ‘sábii’.

¹²⁴ *acló*, adv. ‘acolo’ < lat. *eccum-illoc*, formă specifică graiului pindean și a celui grămostean, față de *acó*, în graiul fărșeot.

¹²⁵ *sínduk*, s. f. pl. de la *síndúkí* ‘ladă’ < tc. *sandouka*. *Síndúka* era lada de zestre, apoi devenea lada în care erau ținute hainele de sărbătoare și, apoi, hainele de înmormântare. Tot aici erau ținute și valorile.

¹²⁶ *strání*, s.n., pl. de la *strání* ‘strai, haină’. DER afirmă că etimologia *strání* în aromână ar putea fi diferită de cea a cuvântului *stráje* din dr (<slov. *srajca* ‘îmbrăcăminte’, din sl. *sraha*, *sračica*), și propune ca etimologie: sl., cf. sb. *tranja*, *tralje* ‘zdrenje’. DDA îl înregistrează cu etimologie necunoscută.

¹²⁷ *acșí*, adv. ‘așa’ < lat. *ac-sic* este un fonetism specific graiului pindean (față de *așé*, *așéți* în graiul fărșerot sau *ași* la grămosteni).

¹²⁸ *flurí*, s.f. pl. de la *flurie* ‘monedă de aur’, cf. gr. *φλωρί*, alb. *flori*. Închiderea lui *o* la *u* arată adaptarea împrumutului la sistemul fonetic al aromânei.

¹²⁹ *pále*, s. f. pl. de la *pălă* ‘sabie’ < bg. *pala*, tc. *pala* (Șăineanu, II, 230); cf. ngr. *πάλα*, alb. *palë*, bg. *pala*. Vezi și dr. *pălă* ‘iatagan, hanger’.

¹³⁰ *vrămu*, imperf. I pl. al vb. *voí* ‘vreau’ cu *u* plenison ocurent în graiul din Aminciu după o consoană și chiar după sonanta *m* (în celelalte graiuri ale dialectului aromân apare în aceleași condiții fonetice *u scurt final*).

¹³¹ *véclil*, adj. m. pl. de la *veclí*, aici cu sensul ‘bătrân’ < lat. *vēclus* (formă populară în loc de *vētūlus*); *véclil* are atât sensul ‘bătrân’, cât și ‘vechi’, la fel ca în greacă *παλιά* și în albaneză *i vjetër*.

¹³² *pitrâțéá*, imperf. III pl. al vb. *pitréc* ‘trimit’ < lat. *per-trajicere*.

¹³³ *mulérli*, s. p. art. de la *mulári* < lat. *mulier* conservă un stadiu mai vechi în evoluția lat. [I], + iot, în timp ce în dacoromână a evoluat la *i: mujére*.

¹³⁴ *panăýire* ‘sărbătoare patronală’ < gr. *παναγύρος*, cf. alb. *panajir*, tc. *panaiyr*. În continuare, substantivul împrumutat di greacă este folosit de subiect în forma adaptată cu articol hotărât enclitic, specific formei de masculin –*lu*: *panăýirlu*. Articulația se realizează ca în graiul grămostean, cu sincopa lui *-u* < *panăýirulu*.

¹³⁵ *țá*, conj. subord. ‘ca să’, cf. gr. *διό*, alb. *pët të*, it. *tra*.

¹³⁶ *țá*, pron. dem. f. sg. ‘aceea’ < lat. *ecce*-illa* cu afereza lui *a*.

¹³⁷ *va*, prez. impers. III sg. ‘trebuie’ de la *voí* < lat. *volere* folosit cu sensul ‘trebuie’ la fel ca în graiul fărșerot, în timp ce în graiul grămostean se utilizează *lipsăști*.

vâ duțet la panăyîrlu di la Stă Mărije / ma¹³⁸ la pănăyîrlu di la kátra¹³⁹ Aróșă / la pănăyîrlu di Cursuýiță” / li pitrâțeá lărgu¹⁴⁰ di-acásă / șâ spârđeá un lócu di grébul¹⁴¹ ațél țî-aveá di năinte ș-pe-acló intrá / ș-apoi aveá másturlu a loru / ș-ul bágá di lu máta¹⁴² adrá grébul ațélu ș-ul vătiseá¹⁴³ acló/ și cándu s-turná mulérli di la paniyîru erá túti ndreápti /aveá loátă nicukîrlu¹⁴⁴ ațeá țî vreá s-la di núntru //

[ma másturu nu spunéa la furí?] [...]

nu spunéa másturlu câ-ș Kirdéá¹⁴⁵ cáplu ca sâ spúnă/ că ațél' erá árhunđá ș-aveá parád / bágá lúmea de-l¹⁴⁶ vâtámá ațélu¹⁴⁶/ șâ ațél¹⁴⁶ s-afireá / nu erá bímsi șâ de-aésti múte nu-aveá cásili¹⁴⁷ túte / puțáne căse aveá / aveá Cutavéli / aveá al¹⁴⁸ Ĝúmă / aveá alu Ćócă / aveá al Cráki / aveá al Culák / al Avérov / nu-aveá cásili túti / erá misuráti pi đeáđiti a¹⁴⁸ unéj mănă / așă //

[Góryi al¹⁴⁸ Platári 76 ani; Mețovo, Grecia]

grai grămostean: G

[măcărî armăneshî]

[culișíc¹⁴⁸]

[T1G]

¹³⁸ *ma*, conj. coord. ‘dar’ < it. *ma*, cf. gr *μά*, alb. *Ma*.

¹³⁹ *kátra*, s. f. art. definit ‘piatra’ < lat. *petra*: palatalizarea labialei *p*, fenomen care se regăsește ca și în unele graiuri ale dacoromânei (îndeosebi din Moldova).

¹⁴⁰ *lărgu*, adv. ‘departe’, cf. gr. *ἀλάργα* și alb. *larg*, cuvânt cu etimologie diferită de adj. *largu* cu același sens ca în dacoromână *larg* < lat. *largus*.

¹⁴¹ *grébul*, s.n., sg. art. ‘perete făcut din greb (‘pământ cleios’), cf. *γρέμπανο*, bg. *greblo*, it. *grebani*.

¹⁴² *máta*, adv. ‘din nou’ < gr. *μάτα*, cf. alb. *meta*.

¹⁴³ *vătiseá*, imperf. III sg. al vb. *vătisescu* ‘a zidi, a tencui’, neatestat DDA.

¹⁴⁴ *nicukîrlu*, s. m. sg. art. definit ‘gospodarul’ < gr. *νοικοκ ὕπηρς*.

¹⁴⁵ *kirdéá*, imperf. III sg. de la *kérdu* ‘pierd’ < lat. *perdere* ca dacoromână (dialectul moldovenesc).

¹⁴⁶ *de-l¹⁴⁶ vâtámá ațélu* ‘de-l omora pe acela’: obiectul direct [animat, uman] e folosit fără prepoziția *pe*.

¹⁴⁷ *cásili*, s. f. pl. art. definit de la *casă* ‘casă’, cu alternanța á ~ ă (*casă* ~ *cási*).

¹⁴⁸ *a*, art. pos. genit. este invariabil în dialectul aromân.

lipsęăști¹⁴⁹ s-aj: únâ cãnâ fârínâ di mísur¹⁵⁰/ doj kiláđ di ápâ¹⁵¹/ únâ cumátâ¹⁵² caș¹⁵³
di ǒái/ únâ cãnâ untulémnu/ mǎyiripseárea¹⁵⁴ ęásti cum¹⁵⁵ řa đác¹⁵⁶ // ápa s-bágâ ta
s-hárbâ tu un¹⁵⁷ tinęiré// cǎndu hirseáști¹⁵⁴ s-adávęâ untulémnul¹⁵⁵// đęapǒá¹⁵⁶ cáșlu
kisát¹⁵⁷ cu bunéla¹⁵⁷ ř-fârína di mísur¹⁵⁸ pispilitá¹⁵⁸// s-mintęáști¹⁵⁹ ę íni pánâ s-leágâ
culișiclu¹⁶⁰ tu tiyáni // cǎndu ęásti ę íni adrát¹⁵⁸ ř-mintít¹⁵⁹ s-adávęâ pisúprâ niháma¹⁶¹
untulémnu řaryásit¹⁶² ř-kípér¹⁶³ aróș¹⁶³// culișiclu-l mícám¹⁶⁴ ř-cu mǎrcát¹⁶⁴ //

[Tána_ al¹⁵ Grameni, 62 de ani, Livăđ, Grecia]

¹⁴⁹ *lipsęăști* < gr. *λείπω*, aor. *έλειψα* ‘trebuie’, față de *va* (lat. *volet*) la fărșeroți și *prindi* (< lat. *aprehendere*) la pindenii. La grāmostenii s-a înlocuit *va* cu *lipsęăști* deoarece, spre deosebire de fărșeroți, formează viitorul cu *va* + conjunctiv (cf. dr. *o să am* cu *o* < *voj*, ILR II 1969: 268E), în timp ce la fărșeroți această formă are sensul ‘trebuie’, iar construcția *va* + indicativ are valoare de viitor:

	‘trebuie’	‘viitor’
grāmostenii	<i>lipsęăști s-aj</i> ‘trebuie să ai’	<i>va s-aj</i> ‘o să ai’
fărșeroți	<i>va s-aj</i> ‘trebuie să ai’	<i>va aj</i> ‘o să ai’

do ‘vreau’ + conjunctivul: *do tē shkoj* ‘o să merg’; *do* este invariabil și, probabil, impersonal, ca și *o* (lat. *volet*), corespondentul românesc, care s-a impus relativ târziu în textele scrise. Construcția albaneză cu *do* + conj. este generală în ambele dialecte principale (I, h. 126).

Viitorul românesc cu *avręa* (lat. *volere*) e încadreat între ‘particularități gramaticale atribuite substratului’ (Brâncuș 2002: 47). Recent, în studiul *Atlasul dialectal al limbii albaneze. Elemente comune cu româna*, FD, XX1, 2012, Gr. Brâncuș a pus în evidență concordanțele dintre graiul fărșeroților și dialectul tosc al albanezei. Aici se încadrează și formarea viitorului indicativ ca în albaneză, cu eliminarea conjuncției alb. *tē*, ar. *sā*: alb. *do shkoj*, ar. (fărș.) *va neg*¹⁵⁰ (Brâncuș 2007: 172).

¹⁵⁰ *mísur*¹⁵⁰, s. n. sg. ‘porumb’ < tc. *mısr* la grāmostenii și fărșeroți față de *cǎlămbúk*¹⁵¹ (cf. gr. *καλαμπούκι*) la pindenii și *ęărnișǒr* (der. de la *ęărnu* < lat. *granum*).

¹⁵¹ *doj kiláđ đi ápâ* ‘două kilograme de apă’, dar: *únâ cãnâ untulémnu*, cu omiterea prepoziției *đi* în al doilea exemplu, sub influența limbilor balcanice, care nu au un *de* partitiv ca limbile romanice (cf. *éva koilón vepó*, alb. *një kilogram ujë*).

¹⁵² *cumátâ*, s.f. sg. ‘bucată’ < gr. *κομμάτα* la grāmostenii, pindenii și fărșeroții *șǒpań*, față de *bucátâ* (< lat. *buccata*) la fărșeroții din Albania, ca în dacoromână, unde s-a păstrat termenul latinesc.

¹⁵³ *mǎyiripseárea*, s. f. ‘gătirea mâncării’ < gr. *μαγειρε ύω*, împrumut recent, față de *fac*¹⁵⁴ (*adar*¹⁵⁵) *mǎcári*, construcție generală în graiuri.

¹⁵⁴ *hirseáști*, imperf. pers. a III-a, unipers. ‘se evaporă’ < gr. *φυραίνω*.

¹⁵⁵ *untulémnul*, s. art., față de *untulémnu*, art. la fărșeroți și *untulémnlu* în alte graiuri.

¹⁵⁶ *đęapǒá*, adv., formă specifică graiului grāmostenian, față de *đęapǒja* < *de* + *apǒja* ‘apoi’ (cf. v. dr. *apǒja*) în graiul fărșerot.

¹⁵⁷ *bunéla*, s. fem. sg. ‘furculiță’ < bg. *bunela*, formă curentă la grāmostenii (*binelâ* la fărșeroți), față de *pirúni* (gr. < *πηρορ ύνι*) și *řimbídâ* (< gr. *τομβίδα*, cf. alb. *cimbidhe*) la pindenii.

¹⁵⁸ *pispilitá*, part. de la *pispilęscu* ‘presar’ < gr. *πασπαλίζω*.

¹⁵⁹ *mintęáști*, ind. prez., 3. sg. de la *mintęscu* ‘amestecă’ < vsl. *męntiti*.

¹⁶⁰ *culișiclu*, s. n., art. ‘mămăligă prăjită’, formă diminutivală de la *culęăș*¹⁶¹ < bg. *kuljaša*.

¹⁶¹ *niháma*, adv. ‘puțin’ < lat. *infima*, termen general în aromână.

¹⁶² *řaryásit*¹⁶², part. de la *řaryáșęscu* ‘prăjesc’ < gr. *τσιγαρίζω*.

¹⁶³ *aróș*¹⁶³ < lat. *roseus*, cu a protetic (ca la pindenii), față de *roș*¹⁶⁴ la fărșeroți.

¹⁶⁴ *mǎrcát*¹⁶⁴ (< lat. *marcere* REW 5345), general în aromână. Păstrarea termenului latinesc în aromână (cu sensul ‘a putrezi, a se macera’ din latină), față de dacoromână și de limbile balcanice, în care a pătruns *iaurt* (< tc. *yogurt*), demonstrează că aromânii au păstrat vechea rețetă de preparare a acestuia, nefiind nevoie să împrumute un alt procedeu, și, implicit, termenul pentru produsul finit.

[târhână]
[T2G]

târhânălu¹⁶⁵ s-adârâ¹⁶⁶ toamna ti tûtâ¹⁶⁷ iârna¹⁶⁸ // lipsești s-aj: fârină di gârnu¹⁶⁹/
oăuâ/ lăpti// s-frimîta¹⁷⁰ fârîna ș-cu lăptili tu un^u tinğîrê/ s-adâvgâ oăuâli și s-frimîta
gîni sâ s-adârâ sânatôs^{u171}// deapoa s-treăți prit^u únâ sîtâ cu gúvili¹⁷² măr! ta sâ s-
adârâ sârmi¹⁷³ cum^u ești gârnuțlu di aríz^{u174}// deapoa s-tîndi¹⁷⁵ tu soári sâ-s usúcâ
únâ đúuâ// z-bágâ tu cîrçáp^{u176} cu cârçári¹⁷⁷ pțânâ sâ s-usúcâ gîni //

[Tána_u al^u Grameni 62 de ani, Livăđ, Grecia]

Concluzie. Statutul, aria geografică și socială a dialectului aromân vorbit de diferite generații, precum și caracteristica ansamblului lexicului selectat prin raportare permanentă la dacoromână, demonstrează încă o dată afirmația lui Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae (De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus)* (1716): „Așadar, această Valahie, care se află în Moesia, este o parte a Valahiei mari, adică a Daciei celei vechi, iar locuitorii ei sunt rămășițele acelor romani pe care Aurelian Împăratul, precum am spus, îi strămutase din Dacia în Moesia. N-ar putea fi nimeni care să-mi tăgăduiască că tocmai din acei români [se trage] populația românească, cea care locuiește încă și astăzi în tot Epirul și în jurul Ianinei, căci graiul însuși ne este martor, dat fiind că și aceia vorbesc românește [...]”.

¹⁶⁵ *târhânălu*, s. sg. art. ‘trahana’ < tc. *tarhana*, termen întâlnit în toate limbile balcanice.

¹⁶⁶ *adârâ*, ind. prez. 3 sg. de la *adâr^u* ‘fac’ < lat. *dolare?* sau din substrat, frecvent la grămosteni și pindenii, alături de *fac^u* (care este mai frecvent la fărșeroți).

¹⁶⁷ *tûtâ*, adj. pron. nehot. ‘toată’ < lat. *tota*, (cf. vdr. *tute*, cu *oa* > *u*, din *tqate*, aton în frază (Densusianu II: 61).

¹⁶⁸ *iârna*, s.f. (< lat. *hiberna*) la grămosteni și pindenii, față de *iára* la fărșeroți (cu *rn* > *r*).

¹⁶⁹ *gârnu* (lat. *granum*) la grămosteni, față de *grân^u* la pindenii și *gâr^u* (cu *rn* > *r*, vezi nota 4) la fărșeroți.

¹⁷⁰ *frimîta*, ind. prez. 3 sg. de la *frimî^u* ‘frământ’ < lat. **fragmentare*, față de *fârmit^u* la fărșeroți, mai aproape de etimon.

¹⁷¹ *sânatôs^u*, adv. (< lat. *sanitosus*) are sensul ‘tare, întărit’ ca alb. *shëndosh*.

¹⁷² *gúvili*, s. art. pl. de la *gúvâ* ‘gaură’ < alb. *guvë*.

¹⁷³ *sârmi*, s. pl. de la *sârmâ* ‘fărâmă’ < alb. *thërrimë* (cf. Brâncuș 2007: 133, 204) cu sincopa lui *ă* la grămosteni, față de *sârâmi* la fărșeroți.

¹⁷⁴ *aríz^u* ‘orez’ < gr. *ρύζι*, față de *uríz^u* (< gr. *ορύζι*) la fărșeroți intrat, probabil, prin filieră slavă ca dr. *orez*.

¹⁷⁵ *tîndi*, ind. prez. 2 sg. de la *tîndu* ‘întind’ < lat. *tendere*, față de dr. *întinde* < lat. *intendere*.

¹⁷⁶ *cîrçáp^u* ‘cuptor’ < sl.vdl. *črěpŭ*.

¹⁷⁷ *cârçári*, s. f. sg. < lat. *calor*, *-orem*, termen general în aromână.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte 1979 – Vasile Arvinte, *Termenii român și vlah în afirmarea comunității lingvistice românești* în „Limbă și literatură”, IV, p. 333–354.
- Banfi 1985 – Emanuele Banfi, *Linguistica balcanica*, Milano.
- Brâncuș 2002 – Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, București.
- Brâncuș 1983 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
- Brâncuș 1992 – Grigore Brâncuș, *Observații asupra structurii vocabularului aromân în dicționarul lui Daniil Moscopoleanul*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLIII, nr. 1, p. 39–43.
- Brâncuș 1999 – Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București.
- Brâncuș 2002 – Grigore Brâncuș, *Istoria limbii române*, București.
- Brâncuș 2003–2004 – Grigore Brâncuș, *Evoluția lexicului latin din aromână în „Fonetica și dialectologie”*, XXII–XXIII, p. 37–45.
- Brâncuș 2007 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, I, București.
- Brâncuș 2008 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, II, București.
- Capidan 1931 – Theodor Capidan, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în „Dacoromania”, VI.
- Capidan 1932 – Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București.
- Capidan 1942 – Theodor Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București.
- Caragiu-Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână*, București.
- CDDE – I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine (A–Putea)*, ed. îngrijită de Grigore Brâncuș, București, 2003.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Densusianu, II – Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. Secolul al XVI-lea. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București, 1961.
- DER – Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2011.
- ILR 1969 – Ion Coteanu (coord.), *Istoria limbii române*, vol II, București.
- Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori*, București.
- Rosetti 1968 – Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea [cu 6 hărți afară din text]*, București.
- Saramandu 1969 – Nicolae Saramandu, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână în „Fonetica și dialectologie”*, VI.
- Șăineanu, II – Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, București, 1900.
- Vătășescu 2009 – Cătălina Vătășescu, *Concordanțe lingvistice între română și albaneză privitoare la numele sărbătorii nașterii Sfântului Ioan Botezătorul în Lucrările celui de al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică* (editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci și Carmen Ioana Radu), București, p. 193–202.

**RECENT RESEARCHES AT AROMANIANS
FROM THE BALKAN AREA**

ABSTRACT

In this article we presented several linguistic aspects (lexical, phonetic, morphologic) of the Aromanian subdialects from Balkan area. The study is based on field research and recordings of dialectal texts at Aromanians from Greece and Albania. This paper offers a general view on the problem since Aromanian is taken into consideration as a Romance idiom, developed in a Balkan context. The interest of this research lies in the fact that it reveals the way in which the Romance element, the Aromanian, is preserved in aloglotic environment.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București